

Beszámoló a PD 121397 azonosító számú, „Alvilágjárások és pokolbeli büntetések. A dantei *Commedia* antik és középkori irodalmi forrásai” című pályázatról

I. A kutatás alakulása, eredmények

Kutatásom legfontosabb célkitűzései nem teljesen a pályázatom éves bontásának megfelelően, de a meghosszabbított negyedik év végére maradéktalanul megvalósultak.¹

1.1. Kutatásom elsősorban arra irányult, hogy kimutassa a dantei *Komédia* milyen irodalmi forrásokat, mintákat használ fel alvilágba szálló hősének, a túlvilágjárás narrációjának felépítésekor és a pokol bűn-büntetés rendszerének kialakításakor, és a mű hogyan illeszkedik a látomásirodalmi hagyományba. Ennek a vizsgálódásnak főbb eredményeit az *Alvilágjárások és pokolbeli büntetések. A dantei Komédia antik és középkori forrásai* című (az Antikvitás & Reneszánsz Könyvek sorozatban megjelenésre elfogadott) monográfiában ismertetem.

A könyv magyarul elsőként és a nemzetközi szakirodalom számára is tartogatva újdonságokat – a korábbiaknál rendszeresebben és alaposabban vizsgálja a látomásirodalmi hagyomány néhány, a *Komédia* szempontjából kiemelkedő fontosságú szövegét: Nagy Szent Gergely *Dialógusainak* részleteit, Beda Venerabilis *Az angol nép egyháztörténetének* vízióit, *Wettinus látomásait*, *Albericus*, *Tundalus*, *Thurkillus látomásait* és a *Mohamed lépcsőjét*. Ehhez a fejezetcsoporthoz csatolva tárgyalom a látomásirodalom hagyományát folytató és Dantét előlegző népnyelvi, itáliai dialektusokban alkotó szerzők, Giacomino da Verona és Bonvesin de la Riva túlvilág-költeményeit.

Következetes vizsgálatom során azt tárom fel, hogy a hagyomány történetében milyen helyet foglalnak ezek a szövegek, hogy teremtik vagy újítyják meg a látomás műfaját és mely elemekben előlegezik a dantei poémát. A szövegek és a *Komédia* párhuzamait a fordítások jegyzeteiben jelölöm és a lefordított részletekhez készült bevezetőkből elemzem.

A könyvben a fenti – *A látomásirodalmi hagyomány és Dante: bűnök és pokoli büntetések rendszere Dante előtt* című – egységen kívül két további szövegcsoporthoz koncentrálni tárgyalom a *Komédia* forrásainak kérdését. Az első egység az utazó Dante viszonyát körvonalazza két antik túlvilágjáró előképéhez: kimondott modelljéhez, a vergiliusi Aeneashoz, és az elhallgatott, de makrotextuális szinten mégiscsak jelen lévő mintához, a költő-alvilágjáró Orpheushoz. A könyv harmadik egysége a dantei *Pokol* egyes énekeit (a XIII, XXIV–XXV, XXVIII, XXIX–XXX, XXXIV.-ket) és a bennük ábrázolt büntetéseket veszi

¹ Egyetlen lényegi változtatás a közlés formájában tapasztalható: az eredetileg tervezett adatbázis helyett az NKFI Hivatal által még az első évben, 2017 márciusában jóváhagyott változtatás szerint a Dante forrásaiként legfontosabbnak tekinthető látomásirodalmi szövegek, szövegrészek fordításait közlöm a könyv részeként.

górcső alá, felfedve, hogy a szerző mely antik és középkori források elemeit miként használja fel ellenbüntetéseinek megalkotásához.

A kutatás jelentőségét az adja, hogy rendszerezett módon járul hozzá a Dantisztika százötven éves, és eddig általánosan elfogadott konklúzió nélküli vitájához, hogy a középkori látomásirodalom egyes fennmaradt szövegei tekinthetők-e a *Komédia* forrásainak. Szemben azokkal a klasszikus szövegekkel, amelyeket Dante folyton idéz és megnevez, a középkori pokol-víziók egy olyan, sok évszázad alatt keletkezett, rendkívül szerteágazó, ugyanakkor egymáshoz sok ponton csatlakozó szövegbokrok erdeje, amit nagyon nehéz szisztematikusan kutatni a következők miatt: egyrészt ezek a történetek elsősorban szóban terjedtek, és, amelyek közülük írásban ma is olvashatók, több nyelven, több (és esetenként lényegesen eltérő) változatban maradtak fenn.

Bár a kutatás nem igazolta teljes mértékben az alapfeltevésemet – a vártnál jóval kevesebbszer mutatható ki a dantei *Komédiában* szószerinti idézet, átvétel a középkori látomásirodalom szövegeiből – a víziók mégis egyértelműen forrásoknak tekintendők: ennek bizonyítása vizsgálódásaim fontos eredménye.

A kevés szószerinti idézet egyik oka lehet, hogy Dante könyvtárában ezek a szövegek nem voltak meg, tanulmányai során nem foglalkozott velük elmélyülten (szemben a legfontosabb antik forrásaival). Mégsem meggyőző a szakirodalomban megfogalmazott álláspont, mely szerint Dante csak a szóbeli hagyomány részeként ismerhette ezeket a középkori alvilágjárás-történeteket. Ez ellen szól a szövegek elterjedtsége mind latin nyelven, mind népnyelvi fordításaiban, valamint a szövegek sokoldalú dantei felhasználása. Valószínűnek tartom, hogy a szerző írott formában is ismerte az általam vizsgált szövegek nagy részét, és azok alacsony irodalmi-stilisztikai értéke miatt tartózkodott az egyenes átvételektől.

A klasszikus művekkel szemben – melyek stilisztikai-retorikai példatárként is szolgáltak, így velük kapcsolatban az *imitáció-emuláció* kettős viszonyulása működött – a középkori látomásos szövegek elsősorban mint feldolgozandó nyersanyag lehettek érdekesek Dante számára, melyek egy nagy túlvilági toposztárat alkotnak a következők szempontjából: a pokol földrajza; lakóinak, az ördögök, szörnyek valamint az itt bűnhődő lelkek megjelenítése; a bűnök, de főként a büntetések szempontjából; az utazóból kiváltott reakciókra, az utazó és vezetője között lezajló párbeszédre; továbbá azokra a tipikus helyzetekre, próbákra, amelyek az utazót várják az pokoljárás során.

A látomásirodalom eszköztárából Dante számos szüzséelemet, narrációs sémát, toposzt, elrettentő vagy éppen gyönyörködtető leírás-részletet, valamint morális megoldást merít. A

Dante-szakirodalom és a középkori irodalomtörténet kutatói számára ezeknek a párhuzamoknak, áthallásoknak rendszeresebb kimutatása fontos előrelépés.

A Dante előtti alvilágjárásokban a bűn és büntetés közötti *contrappasso*-jellegű kapcsolatokat is vizsgáltam, arra keresve a választ, hogyan előlegezik ezek a szövegek a dantei bűn-büntetés rendszert, mennyire követhető a visszatérő elemek útja, és ezeket a dantei fantázia mikor és hogyan építi be az *Infernó*ba. A Dante-filológusok a bűnök és büntetések analógiás vagy ellentétes összekapcsolására alapvetően dantei találmányként tekintenek. Eddig csupán az arabista Anna Longoni vizsgálta (nem Dantéval összefüggésben) a látomásokban, és főként az arab hagyományban a bűnök és büntetések egymáshoz rendelését. Könyvem függelékében – a Péter-apokalipszistól kezdve, amely még csak közvetetten hathatott a dantei műre, ám a víziós hagyomány egyik alapszövege - a korábbinál szisztematikusabb táblázatokban tekinthetők át a bűn-büntetés párok, és az egyes látomásokhoz írt bevezetőkben saját tipológiát állítva fel rámutatok, hogy mely szövegek megoldásai hathattak az *Inferno* morális rendszerére.

I.2. Másik kutatási feladatomban eleget téve a Budapesten őrzött, 1340-es években készült Dante-kódex (ELTE Egyetemi Könyvtár Codex Italicus I) illusztrációinak forrásait vizsgáltam, elsőként mutatva ki a kódex szövegváltozata és a miniatúrák közötti kapcsolatokat, megoldva a vonatkozó szakirodalom néhány kérdését. Az eredményeket először olasz nyelven ismerttettem², amit a szakmai közönség rendkívül pozitívan fogadott, majd a témában még két nemzetközi konferencián tartottam előadást:

- 2017. októberében a Scuola Normale Superiore di Pisa által szervezett „Oltre le righe. Usi e infrazioni dello spazio testuale” című konferencián „A Pictorial Commentary to Dante's *Inferno*: Text and Illumination in Codex Italicus 1 of Budapest” címmel;

- 2018. szeptemberében a „Borders and Crossings” (Pula, Brijuni-szigetek) című utazási irodalom és utazástörténet témájú konferencián „Venturing to the Realm of the Dead: Dante's Monstrous Models” („Oltrepassare i confini dell'aldilà: fonti e modelli di Dante”) című előadást tartottam, melyben Dante túlvilági utazásának néhány – egy-egy szörnyalak-ör megpillantása köré rendeződő – jelenetét, állomását vizsgáltam meg a következő szempontokból: a felhasznált források perspektívájából és az ELTE Egyetemi Könyvtárban őrzött Codex Italicus 1 megjelenítésében.

A Codex Italicus 1 Magyarországra kerüléssel kapcsolatban új felvetést tartalmaz egy már nyomdában lévő tanulmányom (*Representation of the Damned and the Infernal Guardians*

² In: (a cura di Rossend Arqués Corominas e Marcello Ciccutto) “Dante visualizzato. Carte ridenti I: XIV secolo”, Firenze, Franco Cesati, 2017, 217-233.

in *Codex Italicus I*³), valamint ugyanitt hívom fel a szakma figyelmét egy másik, korabeli venetói kódexre (Padovai Egyetemi Könyvtár Ms. 618 jelzetű kódex, amely Bartolomeo di San Concordio, *Summa de Casibus conscentiae* című munkáját tartalmazza), amelynek egyik illusztrátora érvelésem szerint azonos a Codex Italicus 1 miniátorával.

I.3. Dante forrásaival kapcsolatos kutatásaimat hazai és nemzetközi fórumokon is bemutattam, utóbbiak közül a legjelentősebb, hogy meghívott előadóként szerepeltem az Olasz Dante Társaság (Società Dantesca Italiana) 2017. novemberében Firenzében rendezett Dante és Ovidius témájú konferencián. A dantisták egyik legfontosabb összejövetelén *La polivalenza dei miti d'arte ovidiani nella „Commedia”* című előadást tartottam, mely tanulmány formájában is megjelent a konferencia aktáiban. Ebben a munkában a dantei *Komédia* három elbukó mitikus művész(csoport), Arachné, a Pieriszek és Marsyas felidézésének antik és középkori forrásait dolgoztam fel, egy új értelmezési lehetőséget kínálva, mely szerint a *Komédia* kiemelt pontjain a szerző nemcsak a művészi gőg bűnére, hanem a művészsors nagyon is földi buktatóira is figyelmeztet.

Projektem néhány alapvető eredményét megosztottam a Magyar Dantisztikai Társaság ülésén *Pokoli büntetések a Dante előtti látomásokban* címmel (2018. november), illetve a nemzetközi dantista közösséggel 2019. májusában *Itinerari e supplizi a confronto. Dante e i suoi precursori all'inferno* című előadásomban a Nemzetközi Dante-konferencián (Congresso Dantesco Internazionale - International Dante Conference Alma Dante 2019 Ravenna, 29 maggio – 1° giugno 2019). Örömmel mondhatom, hogy nemcsak a hazai, de a nemzetközi szakmai közönség is elismerte és jelentősnek ítélte mind projektem témáját, mind az elért eredményeket.

2. A kutatás eredményeinek közzéi formái

2.a) Tudományos előadások

- 2019. dec. 13. *A dantei Földi Paradicsom: hagyományok találkozása („Purgatórium” 27-28)* Előadás a Magyar Dantisztikai Társaság ülésén.
- 2019. máj. 30. *Itinerari e supplizi a confronto. Dante e i suoi precursori all'inferno.* Congresso Dantesco Internazionale - International Dante Conference Alma Dante 2019 Ravenna, 29 maggio – 1° giugno 2019.
- 2018. nov. 30. *Pokoli büntetések a Dante előtti látomásokban.* Előadás a Magyar Dantisztikai

³ In: a cura di: Alessandra Forte, *Oltre le righe, Usi e infrazioni dello spazio testuale.* Seminario internazionale dottorale e postdottorale, Pisa, Scuola Normale Superiore di Pisa, 2020, 85–100.

- 2018. szept. 14. *Venturing to the Realm of the Dead: Dante's Monstrous Models, Borders and Crossings*: International and multidisciplinary Conference on Travel Writing (13-16 September), Pula- Brijuni.
- 2018. máj. 24. *A dantei alvilágjárás antik modelljei*, XIII. Magyar Ókortudományi Konferencia, Szeged, 2018. máj. 24-26.
- 2017. nov. 24. *La polivalenza dei miti d'arte ovidiani nella Commedia*, MITI, FIGURE, METAMORFOSI: L'OVIDIO DI DANTE. Convegno internazionale nel bimillenario della morte di Ovidio. Firenze, 23-24 novembre 2017, Palagio dell'Arte della Lana.
- 2017. nov. 10. *A dantei "Commedia" és a modern magyar fordítások*. ELTE, Régi Magyar Tanszék
- 2017. okt. 19. *A Pictorial Commentary to Dante's Inferno: Text and Illumination in Codex Italicus 1 of Budapest*. OLTRE LE RIGHE. Usi e infrazioni dello spazio testuale. Seminario internazionale dottorale e postdottorale, Pisa, Scuola Normale Superiore di Pisa, 19-20 ottobre 2017.
- 2017. jún. 16. *Ricezione critica e traduzioni di Dante nell'Ungheria interbellica*, Tra una guerra e l'altra. Incroci fra Italia e Ungheria: storia, letteratura, cultura, mondo delle idee (1921-1945), CISUECO – MTA BTK FI, Roma, 15 – 16 giugno 2017.
- 2016. dec. 16. *Művészmítoszok a Commediában*, Lecturae Dantis a hetvenéves Hoffmann Bélának és Nádasdy Ádámnak, Budapest, ELTE Olasz Tanszék.

A COVID-19 miatt későbbre halasztott előadásaim:

- *Interpretazioni artistiche di Dante nel primo Novecento ungherese*. Konferencia: *L'ombra sua torna. Dante, the twentieth century and beyond* (Universidad Complutense de Madrid), Madrid, 2020. ápr. 20-21.
- „Nem vagyok [...] Pál”. *Dante és a "Visio Pauli"*. Konferencia: XIV. Magyar Ókortudományi Konferencia, Pécs, 2020.

2.b. A projekthez kapcsolódó megjelent tanulmányok (pályázati azonosítóval ellátva)

- *La polivalenza dei miti d'arte ovidiani nella „Commedia"*. In: Marcello Ciccutto - Carlota Cattermole (a cura di): MITI, FIGURE, METAMORFOSI: L'OVIDIO DI DANTE Firenze, 2019, 165-186.
- „Nem vagyok sem Aeneas, sem Pál”. *Dante túlvilágjárása és elődei. I. Dante és Aeneas* “Antikvitás és Reneszánsz” IV, (2019/2), 61-87.
- *A dantei Orpheus: egy makrotextuális modell. Források és értelmezés*, “Antikvitás és Reneszánsz” II, (2018/2), 37-63.
- *A repülés ovidiusi mítoszai a Commediában: Phaeton, Icarus és Daedalus*, Filológiai Közöny 2017/1, 32-43.
- *Az istenekkel vetélkedő művészek mítosza a Commediában*, Dante Füzetek XIV, 2017, 151-185.
- *Pokol XIII: fordítás, kommentár és értelmezés*. In: Kelemen, János (szerk.) *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, ELTE Eötvös 2019.
- *Pokol XXV: fordítás, kommentár és értelmezés*. In: Kelemen (szerk.) *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, 2019, 359-373.
- *Pokol XXVIII: fordítás, kommentár és értelmezés*. In: Kelemen (szerk.) *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, 2019, 408-421.

- *Pokol XXIX: fordítás, kommentár és értelmezés.* In: Kelemen (szerk.) *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, 2019, 422-435.
- *Pokol XXXIV: fordítás, kommentár és értelmezés.* In: Kelemen (szerk.) *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, 2019, 498-512.

Megjelenés alatt álló monográfia:

- *Alvilágjárások és pokolbeli büntetések. A dantei Komédia antik és középkori forrásai,* Antikvitás & Reneszánsz Könyvek, Szeged, Lazi Kiadó, 2021 (megj. alatt.)

<https://www.dropbox.com/s/4m6hydy7et4xcka/Alvil%C3%A1g%C3%A1r%C3%A1sok%20%C3%A9s%20pokolbeli%20b%C3%BCntet%C3%A9sek.pdf?dl=0>

Megjelenés alatt álló tanulmányok:

- *Representation of the Damned and the Infernal Guardians in Codex Italicus 1*, In: a cura di: Alessandra Forte, *Oltre le righe, Usi e infrazioni dello spazio testuale.* Seminario internazionale dottorale e postdottorale, Pisa, Scuola Normale Superiore di Pisa, 2020, 85–100. (Már a nyomdában)
- *Purgatórium XXVII. ének: fordítás, kommentár és értelmezés.* In: Kelemen (szerk.) *Dante Alighieri: Komédia II. Purgatórium. Kommentár*, megj. alatt.
- *Purgatórium XXVIII. ének: fordítás, kommentár és értelmezés.* megj. alatt.

3. A kutatás hasznosítása

A kutatásom eredményei az egyetemi oktatásban és a kulturális szférában hasznosíthatóak. A megjelenés alatt álló monográfia használható a középkori irodalom és kultúra oktatáshoz segédanyagként.

A szakmai és irodalomszerető közönség számára elérhetővé vált a dantei *Pokol* kommentárja (Kelemen, János (szerk.) *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, ELTE Eötvös 2019), amelyben öt énekről írtam – Dante antik és középkori forrásfelhasználását illetően új megállapításokat is tartalmazó – elemzéseket. A következő, szerkesztés alatt álló *Purgatórium*-kommentárba a *cantica* XXVII és XXVIII. énekéről hasonló szempontok alapján készítettem tanulmányokat.

Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban, “Dante Magyarországon” témájú kiállítást szervezem kurátorként, amelyhez a “Codex Italicus 1”-gyel kapcsolatos eredményeimet használom fel, és teszem elérhetővé nem csupán szakmai közönség számára.

Budapest, 2020. okt. 30.

Dr. Draskóczy Eszter